

УДК 344.13

<https://doi.org/10.34142/23121661.2022.35.07>

orcid.org/0000-0003-1312-1832

© Журавльов М.С., 2022

М.С. Журавльов**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВOPOPУШЕННЯ: ІСТОРИКО-
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****M. Zhuravlov****LEGAL REGULATION OF CRIMINAL
LIABILITY FOR WAR CRIMINAL OFFENSES:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT**

Анотація. Метою написання наукової статті є дослідження питань розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення. Наукова стаття містить дослідження розвитку кримінального законодавства у військовій сфері у період за часів існування Української РСР і до теперішнього часу. Автор акцентує увагу на необхідності належного дослідження генези кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, адже врахування історичного досвіду може стати корисним при реформуванні окремих норм сучасного військово-кримінального законодавства. Наголошено на існуванні проблемних питань у сфері правильної кваліфікації військових кримінальних правопорушень, чіткості визначення окремих елементів складів військових кримінальних правопорушень, що породжують можливості для довільного трактування окремих правових норм, формування суперечливої судової практики, які, як наслідок, можуть призводити до порушення прав військовослужбовців.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, військові злочини, військові кримінальні правопорушення, права віськовослужбовців, держава, національна безпека.

Abstract. The purpose of writing a scientific article is to study the development of legislation on criminal liability for military criminal offenses. The author emphasizes the need for proper study of the genesis of criminal responsibility for military criminal offenses, because taking into account both positive and negative historical experience can be useful in reforming certain rules of modern military criminal law. The scientific article contains a study of the development of criminal legislation in the military sphere in the period during the existence of the Ukrainian SSR and to the present time. To date, there are disappointing trends in crime associated with various encroachments on the established order of military service, which negatively affects the national security of Ukraine, its ability to adequately respond to any hostility by other states. Offenses against the order of military service have a certain share in the scale of all crime in Ukraine. Unfortunately, war crime is slowly increasing and if measures are not taken that can significantly stabilize the situation, it will pose a serious threat to Ukraine's national security.

Key words: criminal responsibility, war crimes, war criminal offenses, rights of servicemen, state, national security.

Постановка проблеми. У змісті статей 17, 65 Конституції України зазначено, що захист держави, забезпечення її безпеки, незалежності та територіальної цілісності є найважливішими функціями всього Українського народу. Забезпечення внутрішньої й зовнішньої безпеки України завжди було, є і буде актуальною проблемою держави. З урахуванням того, що Україна сьогодні є однією з найгарячіших точок на європейському просторі, особлива увага приділяється системі національної безпеки України, зокрема системі воєнної безпеки, її ефективному забезпеченню функціонування, здатності адекватно реагувати на будь-які прояви ворожої поведінки з боку інших держав.

З огляду на зазначене, особливої уваги заслуговують заходи забезпечення належного порядку несення військової служби та ставлення до неї. Адже боєздатність та боєготовність забезпечуються належним порядком несення або проходження військової служби. Лише за цих умов Збройні Сили України здатні виконати своє державне призначення. Від стану дотримання законності та воєнного правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що створені та діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них державних завдань, важливість яких, в умовах сьогодення, важко переоцінити.

Правопорушення проти порядку несення військової служби мають певну питому вагу в масштабах всієї злочинності в Україні. «Якщо не вживати заходів, здатних суттєво вплинути на військову злочинність, і не стабілізувати ситуацію, все це буде ускладнено неосяжністю за обсягами та непередбачуваністю за наслідками, що в підсумку становитиме серйозну загрозу національній безпеці України» [1, с.7]. Наразі актуальним є реформування інституту кримінальної відповідальності, в тому числі й за військові кримінальні правопорушення, адже на військових покладено суворе дотримання Конституції України, законів і правил, Військової присяги, наказів командирів [2].

Крім того, як показує судова практика, існують проблемні питання й у сфері правильної кваліфікації військових кримінальних правопорушень, чіткості визначення окремих елементів складів військових кримінальних правопорушень, що здатні породжувати можливості для довільного трактування окремих правових норм, формування суперечливої судової практики та, як наслідок, призводити до порушення прав військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень. У кримінально-правовій науці проблеми кримінальних правопорушень досліджували: А.А. Герцензон, В. С. Давиденко, С. Ф. Денисов, Т. Ю. Касько, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А.А. Надоев, Т.А. Павленко, М. І. Панов, Є. Б. Пузиревський, О. М. Сарнавський, С. О. Харитонов, Г. І. Чангул та інші. Однак, на сьогоднішній день, варто констатувати недостатній рівень дослідження проблем правового регулювання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, що може негативно впливати на функціонування самих Збройних Сил України та виконання ними своїх безпосередніх завдань. Через повномасштабне військове вторгнення росії в Україну існує гостра необхідність дослідження генези кримінальної відпові-

дальності за військові кримінальні правопорушення, адже врахування як позитивного, так і негативного історичного досвіду може стати корисним при реформуванні окремих норм сучасного військово-кримінального законодавства, що має вчасно реагувати на виклики, які постають перед державою.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою написання наукової статті є дослідження генези кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На теренах України до прийняття Кримінального кодексу УРСР з метою встановлення єдності кримінального законодавства радянських республік згідно з Постановою Комісаріату юстиції УРСР були введені в дію «Керівні начала з кримінального права РСФРР» від 12 грудня 1919 року [3, с. 308]. В подальшому в основу Кримінального кодексу УРСР було покладено Кримінальний кодекс РСФРР, причому шляхом його майже повного копіювання. Це ж стосується і загального визначення військових злочинів як категорії, що на той час охоплювала всі військові суспільно небезпечні діяння.

Згідно зі ст. 200 Кримінального кодексу УРСР військовим злочином вважали дії військовослужбовців Червоної армії і Червоного флоту, які були спрямовані проти встановленого законом порядку несення військової служби і виконання збройними силами Республіки свого призначення і при тому саме такі, які за своїм характером і значенням не можуть бути здійснені громадянами, що не перебувають на військовій чи морській службі [3, с. 309]. «Разом з тим стаття 10 Кримінального кодексу УРСР зазначала, що у випадку відсутності у Кримінальному кодексі прямих вказівок на окремі види злочинів, покарання або заходи соціального захисту застосовуються згідно статей Кримінального кодексу, які передбачають найбільш схожі по важливості і роду злочини, з дотриманням правил загальної частини Кодексу. Цим самим передбачалась можливість застосовувати кримінальний закон по аналогії за діяння, ним прямо не передбачені» [4, с.44].

31 жовтня 1924 р. ЦВК СРСР було затверджено Положення про військові злочини [5]. З прийняттям даного Положення визначення військового злочину абсолютно не змінилось, а лише повністю повторило визначення, закріплене ст. 200 Кримінального кодексу УРСР. Позитивним кроком стало уточнення суб'єктів військового злочину. Так, відповідно до Положення про військові злочини до суб'єктів були віднесені військовослужбовці Робітничо-Селянської Червоної армії, військовослужбовці Робітничо-Селянського Червоного флоту, особи, зараховані в команди обслуговування, особи, які призиваються в територіальні формування на час відбування ними зборів. Згодом коло суб'єктів було доповнено і до нього додали стройовий склад особливих збройних загонів (резервів) Народного комісаріату шляхів сполучення.

Після прийняття Положення про військові злочини «в державі була здійснена реформа, яка знайшла своє відображення в ряді законодавчих органів, а також у прийнятті нового Закону про обов'язкову військову службу. Перехід армії і флоту до територіальної системи комплектування, їх реорганізація

змусили ЦВК і РНК СРСР 27 липня 1927 року прийняти у новій редакції Положення про військові злочини, яке діяло до 25 грудня 1958 року» [4, с. 45]

Кримінальний кодекс УРСР було прийнято 08 червня 1927 р. і введено в дію 01 липня 1927 року. В ньому були відтворені норми Положення про військові злочини. Нововведенням стала вказівка на можливість застосування положень Дисциплінарного статуту та значне розширення суб'єктів військових злочинів, до яких були віднесені «особи, що служать на військовій службі в кадрових частинах Червоної армії та флоті, не залежно від їхнього службового стану; особи, що перебувають в командах для обслуговування тилу та фронту під час відбування служби; військовозобов'язані запасу під час перебування їх у лавах РСЧА; військові, що проходять військову службу поза військовим порядком з приводу зборів або під час зборів; військові, що перебувають на довгореченцевій відпустці, також під час зборів або з приводу зборів; особи, приналежні до складу особливих озброєних загонів НКШС; особливий склад воєнізованої охорони підприємств та споруджень, що мають особливе державне значення; особи, що хоч і не належать до військових, але брали участь з військовими в доконанні військових злочинів» [6, с.267]

Неабияке значення для розвитку кримінального законодавства у військовій сфері мало прийняття Закону СРСР «Про обов'язкову військову службу» та Закону РСРС «Про загальний військовий обов'язок», адже вони визначили більш чітко коло суб'єктів військового злочину – військовослужбовці, а також призвані на навчальні збори військовозобов'язані [4, с. 47].

Подальші зміни, які відбувалися в кримінальному законодавстві були викликані вимогами військового часу. В період Другої світової війни неодноразово приймалися доповнення до чинного законодавства, які встановлювали можливість притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від військового обліку, сприяння ухиленню від військового обліку, вчинення злочинів по службі для працівників залізничного, річкового та морського транспорту.

Розвиток кримінального законодавства у післявоєнний час охарактеризувався прийняттям Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» [3, с. 309], яким були внесені зміни до визначення військових злочинів, було конкретизовано поняття суб'єктів військових злочинів тощо. Військовим злочином визначили «злочини проти встановленого порядку несення військової служби, здійснені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних зборів. З приводу даного визначення можна сказати, що Закон включив в нього дві основні ознаки: особливий характер об'єкту злочинного діяння – встановлений порядок несення військової служби; особливий суб'єкт злочину – військовослужбовець чи військовозобов'язаний під час проходження навчального збору» [4, с. 49]

В цей період до переліку військових злочинів були віднесені невиконання наказу, погроза начальникові, самовільна відлучка, промотання або втрата військового майна, порушення статутних правил караульної служби, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового

чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю, погане поводження з військовополоненими без зазначених обтяжуючих обставин. При цьому, у разі наявності пом'якшуючих обставини, передбачалась можливість притягнення до відповідальності за правилами Дисциплінарного статуту Збройних Сил.

На сьогоднішній день кримінальна відповідальність за військові кримінальні правопорушення встановлена нормами розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» [7].

Згідно з ч. 1 ст. 401 Кримінального кодексу України «військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [7]. До військових кримінальних правопорушень відносяться: непокоря; невиконання наказу; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків; погроза або насильство щодо начальника; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; умисне знищення або пошкодження військового майна; необережне знищення або пошкодження військового майна; втрата військового майна; порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; порушення правил водіння або експлуатації машин; порушення правил польотів або підготовки до них; порушення правил кораблеводіння; порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання; порушення правил несення прикордонної служби; порушення правил несення бойового чергування; порушення статутних правил внутрішньої служби; розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості; недбале ставлення до військової служби; Бездіяльність військової влади; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень; здача або залишення ворогові засобів ведення війни; залишення гинучого військового корабля; самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю; добровільна здача в полон; злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; мародерство; насильство над населенням у районі воєнних дій; погане поводження з військовополоненими; незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця,

Червоного Кристала та зловживання нею; образа честі і гідності військово-службовця, погроза військовослужбовцю.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Актуальність теми кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення зумовлена тим, що означена сфера спрямована на охорону суспільних відносин, які пов'язані з обороною держави, незалежності та територіальної цілісності останньої. Належна увага науковців до проблемних питань кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення є запорукою визначення дієвих заходів, здатних суттєво вплинути на стабілізацію ситуації в Україні, що в підсумку становитиме можливість забезпечити ефективну систему національної безпеки України. Дослідження розвитку вітчизняного кримінального законодавства є важливим чинником динаміки загальносуспільних трансформацій, оцінки їхнього впливу та ефективності. Адже проведення реформ в умовах зовнішньої збройної агресії без перебільшення є справжнім історичним викликом для нашої держави. Складнощі в процесі прийняття законодавчих рішень, їх обґрунтованості, у тому числі з точки зору очікувань, ефективності з позицій правозастосування та досягнення передбачуваного ефекту - лише частина проблем, з якими пов'язують сучасний законодавчий процес. Об'єктивний аналіз історичних та системних чинників розвитку законодавства надасть можливість виявити його закономірності, загальні тенденції та спрогнозувати подальші перспективи.

Література

1. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.; 2. Надоев А.А., Павленко Т.А. Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади: міжнародний аспект і зарубіжний досвід. *Recht der Osteurop äischen Staaten (ReOS)*. 04/ 2019. С. 108 (С. 108–113); 3. История советского уголовного права 1917–1947 / Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948; 4. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Харків: Право, 2016. 316 с.; 5. Положення про військові злочини від 27 липня 1927 року: СЗ ССРСР. 1927. №50. Ст. 505; 6. Філін Н. А. Коментар до статті 206: Кримінальний кодекс УРСР: Текст та практичний коментар за ред. С. Канарського. Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УРСР, 1930; 7. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року. Офіційний вісник України від 08.06.2001. 2001 р. № 21. С. 1. Ст. 920.